

6. Ивин А.А. Некоторые проблемы теории деонтических модальностей // Логическая семантика и модальная логика. – М.: Наука, 1967. – С. 194-218.
7. Ильин И.А. Теория права и государства. / Под редакцией и с предисловием В.А. Томсинова. – М.: Зерцало, 2003. – 400 с.
8. Кнапп В., Герлох А. Логика в правовом сознании. – М.: Прогресс, 1987. – 312 с.
9. Кудрявцев Ю.В. Нормы права как социальная информация. – М.: Юридическая литература, 1981. – 144 с.
10. Лукич Р. Методология права. – М.: Прогресс, 1981. – 304 с.
11. Лукашева Е.А. Общая теория права и многоаспектный анализ правовых явлений // Советское государство и право. – 1975. – № 4. – С. 15-22.
12. Мурашко Л.О. Начальные виды социальной нормативности // Журнал российского права. – 2002. – № 2. – С. 83-95.
13. Нормы советского права. Проблемы теории / Под ред. Байтина М.И., Бабаева В.К. – Саратов: Издательство Саратовского университета, 1987. – 248 с.
14. Плахов В.Д. Социальные нормы: философские основания общей теории. – М.: Мысль, 1985. – 255 с.
15. Попов С.Н. Различие правовой нормативности (права) и нормативной рациональности (закона) // «Философские дескрипты». Сборник статей. – Барнаул: Издательство Алтайского государственного университета. – 2002. – С. 213-230.
16. Поросенков С.В. Социальные нормы как форма отражения действительности // Философские науки. – 1981. – № 5. – С. 136-140.
17. Рабинович П.М. Право как явление общественного сознания // Известия ВУЗов. Правоведение. – 1972. – № 2. – С. 106-116.
18. Сабо И. Основы теории права. – М.: Прогресс, 1974. – 272 с.

УДК 316.334.4

ВЧЕННЯ Є. ЕРЛІХА ПРО ЖИВЕ ПРАВО: ВИТРЕБУВАНІСТЬ СЬОГОДЕННЯМ

Кобан О.Г.,

аспірант юридичного факультету

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Здійснена спроба розглянути актуальність вчення Є.Ерліха про живе право для сучасного праворозуміння. З цієї метою здійснений аналіз його праць: «Про живе право», «Інститут живого права» та інших. Визначені об'єкти суспільного буття, котрі є основою формування живого права.

Ключові слова: живе право, державні правові норми, правовідносини, суспільне буття, емпіричні дослідження.

Koban O.G. / UCHENIE E.ERLIXA O ZHIVOM PRAVE: VOSTREBOVANNOST' NASTOYASHCHIM / Kievskiy natsionalnyy universitet imeni Tarasa Shevchenka, Ukraine

Осуществлена попытка рассмотреть актуальность учения Е. Эрлиха о живом праве с позиции современного правопонимания. С этой целью осуществлен анализ его работ: «О живом праве», «Институт живого права» и других. Определены объекты общественного бытия, которые являются основой формирования живого права.

Ключевые слова: живое право, государственные правовые нормы, правоотношения, общественное бытие, эмпирические исследования.

Koban O.G. / E. EHRlich'S DOCTRINE OF LIVE LAW: NEEDS OF THE PRESENT / Kyiv National University named by Taras Shevchenko, Ukraine

The attempt to consider the relevance of teaching Ye.Erliha about living law for modern comprehension is carried out. With this purpose, his works – «Life Law», «Institute of right law», «Free the right location and free law», «Notions of sociology of law» and other are analysed. Also the views of contemporary Ukrainian scientists in teaching Ye.Erliha V.S. Begun, M.G. Bratasiuk, D.S.Dorosh are considered. The criticism of the concept of law Ye.Erliha based on empirical research, a representative of the positivist theory of law G. Kelzena is pointed.

The objects of social life, which are the basis for living law are defined: factories, banks, large residence exemplary economy, companies of «total charitable applied and industrial companies», forestry, field production, the right to use property, moving things, natural resources, and legal relations in civil circulation between production companies, legal disputes, the order of reference and solution state, class, world courts.

The factors, that are considered by Ye.Erliha, contribute to the research of a living law, the conditions under which research should be carried out of the living law, the real value of «genuine» documentary material to study the facts of living law are analyzed.

The views Ye.Erliha in the survey population as a sociological method for studying living law is stated. For this purpose, the questionnaire that was developed Ukrainian thinker and questionnaire to obtain information on specific facts of personal relationships, family and estate law, service contracts is analyzed. It is noted that most of the questions in the questionnaire is already irrelevant, but it helps to get complete and real picture of contemporary life.

It is studied that the Ukrainian thinker justifying their views on living right, not completely deny the significance and role of positive state law and understand its importance to the legal community development.

The examples of the relevance of teaching Ye.Erliha of the living Law are given.

Key words: living law, national norms of law, legal relations, social being, empirical research.

Постановка проблеми. До основних положень соціології права Є. Ерліха сьогодні звертається все більше дослідників. Його друкована наукова спадщина складає більш ніж 70 праць, найгрунтовніші з них – «Основи соціології права», «Юридична логіка», «Прогалини у праві», «Вільне правознаходження та вільне правознавство», «Соціологія і Юриспруденція», «Соціологія права», «Про живе право». У своїх наукових працях Є. Ерліх розглядає право як сукупність «норм рішень» або «норм для при-

няття рішень». У свою чергу, живе право він розуміє як таке, що складається із «правових норм, що самостійно виникають у суспільстві і регулюють діяльність людських союзів» [1, с. 47]. До них належать норми різноманітних правовідносин, які відображаються у сім'ї, громаді, підприємстві, національній приналежності тощо. Перевагу в цій сукупності учений віддає живому праву, яке, на його думку, є важливою підставою правотворення.

Стан дослідження. У наукових працях зарубіжних

(Р. Паунда, М. Ребіндера, К. Кульчара) та вітчизняних фахівців (В.С. Бігуна, М.Г. Братасюка, Р.О. Гаврилюка, В.П. Марчука, П.С. Папурківського) достатньо широко розкриваються складові вчення Є. Ерліха про живе право, підкреслюється цінність його наукових розвідок, правильно вказується на недооцінку ним державної законотворчості та перебільшення ролі фактичних суспільних відносин.

У пропонованій розвідці зробимо спробу проаналізувати загальні положення вчення Є. Ерліха про живе право та їх відповідність сучасним потребам розвитку правової науки загалом і соціології права зокрема.

Виклад основного матеріалу. Доктрина Є. Ерліха про живе право вчений викладена не в одній роботі, а розпорошена по багатьох наукових працях. Серед них виділимо роботу під назвою «Про живе право», що побачила світ у 1911 р. Автор поділяє її на три змістові частини: I. Загальні примітки. II. Квестіонар про живе право. III. Приклади збирання даних.

Аналізуючи першу частину, звернемо увагу на виокремлення Є. Ерліхом чинників, які сприяють дослідженню живого права. До них віднесено, насамперед, конкретне дослідження суспільного буття. «Чим детальнішим є представлено, чим більше воно має індивідуальних рис, тим докладніше воно відбуває живе право, тим живішим воно стає, тим ціннішим і тим більше науковим», – стверджував свого часу вчений. Він був переконаним, що у житті нема абстракції, вона є лише на папері [2, с. 194]. Другим чинником, що є безпосереднім предметом дослідження і науки, має бути саме життя, яке потрібно найповніше вивчити (подати) [2, с. 195].

Дослідженню, на думку Є. Ерліха, підлягають: фабрики, банки, взірцеві господарства великої осілости, підприємства «загальнопожиточних добродійних і промислових товариств», лісництво. Має вивчатися організація фабрик, правові відносини робітників та урядників з адміністрацією підприємства (роздрібні та тарифні угоди); їх завдання та становище на підприємстві; підпорядкування; правові відносини осіб, зайнятих поза діяльністю підприємств (агенти, «подорожні торговці»). Вивчення та юридичне визначення, вважає автор, має охоплювати широке коло об'єктів: сфери виробництва, права користування майном, рухомими речами, природними ресурсами; правовідносини у цивільному та виробничому обігу між підприємствами, у сфері інтелектуальної власності (винахідників і власників патентів тієї промисловості); правові спори, порядок їх ведення та вирішення державними, становими, мировими судами.

Є. Ерліх наголошує на важливому для розуміння живого права аспекті, а саме: дослідження має зафіксувати специфічні риси та ознаки кожного об'єкта дослідження. Так, в австрійській Буковині проживає чимало національностей: русини, румуни, німці, євреї, росіяни, словаки, мадяри, цигани. Для них офіційно діє право Австрії, разом із тим «кожен із народів притримується в усіх своїх правничих відносинах щоденного життя цілком відмінних правових засад» [2, с. 194], які обумовлені їх правовими звичаями, специфікою суспільного життя тощо.

Друга частина праці «Про живе право» є своєрідним опитувальником (квестіонаром) та містить анкету для отримання інформації щодо окремих фактів особистих відносин, сімейного та майнового права, службових угод. З його допомогою Є. Ерліх намагався отримати додаткові відомості про реальне живе право. Про справжню мету створеного ним опитувальника вчений повідомляв: «Самозрозуміло, що квестіонар має дати тільки в загальному вигляді деякі основи для дослідження: чим самостійніше виходитиме дослідник за ті кордони, чим ширше розумітиме своє завдання, тим більше спостерігатиме все своїми очима, тим більше зможе відкрити та подати» [2, с. 194].

Науковцями досі не опрацьований матеріал роботи Є. Ерліха в цій частині, всебічно не проаналізована актуаль-

ність, потрібність і відповідність розроблених питань сутності дослідження. Є. Ерліх вважав, що вивченню особистих відносин має сприяти аналіз відповідей респондентів щодо національної приналежності, подружніх відносин, батьківства і синівства, опікунства, братерства; сімейного права: весільних угод, порядку та умов розпорядження спільним сімейним майном, ставлення батька до майна дитини, його заробітку, заповідальні угоди (розпорядження в старості); майнового права, умов та оплати праці, купівлі нерухомого майна; службових угод: оренди, спілки, позики; спадкового права та правової охорони.

Певна частина сформульованих питань на сьогодні є неактуальними, зокрема, такі: чи батьки одружують своїх, чи діти самі обирають собі наречених? чи трапляється, що одружені сини залишаються у батьківському будинку і працюють на нього? що отримує наречена і наречений від своїх родичів? якого роду спори належать до компетенції мирового судді? Зазначимо, що на окремі питання дає відповідь чинне австрійське законодавство, норм якого незаперечно дотримувалося суспільство: що робиться із заробітком дитини? купівля нерухомих речей? коли починається оренда? які права має власник оренди? хто в селі пише заповіт? чи трапляються усні правочинні заповіти? яким чином діляться спадкоємці? Разом із тим опитувальник Є. Ерліха містить актуальні і для нашого часу питання: кого народ вважає належним до нації? чи вирішальним є походження? чи віросповідання? чи трапляється так, що хтось змінює віросповідання, але продовжує належати до своєї нації? як ставляться до вихрещених євреїв? чи їх зараховують до народу?

Є. Ерліхом передбачалося, що на складену ним анкету правники будуть надсилати свої праці про народне право. Відповіді планувалося опублікувати в друкованому органі Товариства українсько-руських правників [2, с. 196]. Вони мали бути докладними, підкріпленими різноманітним свідченнями, об'єктивними, а не «власним моральним переконанням».

У третій частині автор соціологічно-правового опитування наводить приклади правильного оформлення анкетних даних, за зразком яких планувалося їх проаналізувати, а лише потім опублікувати.

У праці «Інститут живого права» (1911 рік) Є. Ерліх вказує на цінність реального «непідробного» документального матеріалу: земельних кадастрів, державних реєстрів, документів державних юридичних установ (судів, адвокатури, нотаріату) в їх первинній незмінній формі, а не «ретельно оброблених з метою досягнення їхньої предметної та мовної правильності» [3, с. 7]. Живе право у змісті документу, за Є. Ерліхом, «це не те, що, наприклад, визнають обов'язковим суди в тому чи іншому юридичному спорі, а всього-на-всього лише те, чого сторони дотримуються в реальному житті» [3, с. 9]. Кожен документ містить діюче і живе право. Діюче право (норма, на основі якої приймається рішення) – це повний дійсний зміст документу, «бо ним визначається перебіг процесу; однак живим правом цей зміст є лише настільки, наскільки юридичні сторони регулярно дотримуються його...». Живе право є організацією державного, суспільного, економічного життя [3, с. 10].

У більш ранній праці «Вільне правознаходження та вільне правознавство», написаній у 1903 році, Є. Ерліх слушно зауважував: «Яким мізерним є вплив норм сімейного права на фактичне життя сім'ї, як зовсім по іншому у торгівлі та житті тлумачаться та виконуються договори...» [4, с. 182].

Значення живого права неодноразово підкреслювалося Є. Ерліхом у багатьох своїх роботах, зокрема у вступі до «Основоположень соціології права» він вказує: «... центр розвитку права у наш час, рівно як у всі часи, лежить не в законодавстві, не в юриспруденції і не в правозастосуванні, а в самому суспільстві» [5].

Оприлюднення Є. Ерліхом своєї концепції права, заснованої на емпіричних дослідженнях, викликало шквал критики у представників позитивістської теорії права, зокрема Г. Кельзена. Останній заявляв про заміну аналітичного аналізу дескриптивним та хибність концепції про живе право [6, с. 158]. Окремі положення вчення про живе право Є. Ерліха заперечуються і сучасними фахівцями. Одностайно науковці вважають помилковим твердження Є. Ерліха про те, що «життя повинне було б перетворитися на пекло, якби воно регулювалося тільки правом» [7, с. 47]. Недоліком його концепції називається відсутність у працях розмежування правових та інших соціальних норм [8, с. 144].

Захищаючи свої погляди щодо живого права, Є. Ерліх не ідеалізував його, як не заперечував повністю вагомість і роль позитивного державного права. В його працях ми не знайдемо висловлювань про невitreбуваність права в державному житті. Український мислитель розумів значення офіційного права для правового розвитку суспільства. В «Основоположенні соціології права» український науковець досить критично аналізує державні норми, відзначає, що їх вплив нерідко переоцінюється, бо закон часто невідомий широким колам, інколи його не використовують або використовують непродуктивно. Окрім того, на його думку, державне право часто терпить крах через недостатність заходів державного контролю, а частіше всього питання полягає в слабкості, небажанні, нездатності до дії державних органів. Вплив державного права знаходиться в прямій залежності від сили, яку представляє для себе держава, і в зворотній залежності від інтенсивності протистояння, яке держава повинна подолати [5, с. 382].

Наскільки новаторським є вчення українського мислителя про живе право? Є. Ерліх не приховував факту впливу на формування своїх поглядів з боку історичної школи права; наукових концепцій Рудольфа фон Ієринга,

Отто фон Гірке; представників етнологічного напрямку в правознавстві: Йозефа Маучка, Станіслава Дністрянського, Вальтзара Богіша, Стефана Бобчева, в якого, зокрема, перейняв ідеї своїх соціологічних праць. Але, на думку російського дослідника М. Антонова, увага українського дослідника була зосереджена на життєвих відносинах більш високого культурного, різнобічного, наповненого рівня; пошуках закономірностей сучасного йому правового розвитку; загальних висновках, які б могли сприяти вдосконаленню законодавчої діяльності [9, с. 567].

У сучасній юридичній науці існує витребуваність на вчення Є. Ерліха про живе право. М.Г. Братасюк підкреслює значення розуміння права Є. Ерліхом як живого, складного, багатогранного явища, тисячами ниток пов'язаного «з життєвими обставинами, живим потоком життя» [10, с. 152]. Останні публікації свідчать про повернення інтересу до вчення Є. Ерліха. Прихильники природного права поділяють думку Є. Ерліха про те, що лише позитивне право не спроможне задовольнити всі потреби суспільства [11, с. 76]. Висловлюється цілком резонанс думка, що теорія Є. Ерліха «може стати джерелом свіжого погляду на норму права як факт, тобто погляду з наголосом на її походженні, справжніх причинах виникнення та ефективності, і без посилення на її практичне застосування та тлумачення» [6, с. 158]. В умовах інтенсивного розвитку природного права слухними є пропозиції Є. Ерліха щодо необхідності доповнення юридичної освіти «живою практикою».

Висновки. Найбільш актуальними у вченні Є. Ерліха про живе право, на нашу думку, є висловлене ним положення про те, що «лише взаємодія суспільних норм усіх видів дає нам повну картину суспільного механізму» [7, с. 44-45]. Мова також може йти про застосування критичних тверджень вченого щодо формального підходу до права як недоліку юриспруденції в контексті чинного національного законодавства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ehrlich E. Freie Rechtsfindung und freie Rechtswissenschaft / Ehrlich E. – Leipzig, 1903.
2. Ерліх Є. Про живе право / Є. Ерліх // Проблеми філософії права. – 2005. – Том 11. – № 1-2. – С. 194-200.
3. Ерліх Євген. Інститут живого права / Євген Ерліх // Науковий вісник Чернівецького університету. – 2012. – Випуск 636. – Правознавство. – С. 5-134.
4. Ерліх Є. Вільне правознаходження та вільне правознавство / Є. Ерліх // Проблеми філософії права. – 2005. – Том III. – № 1-2. – С. 168-184.
5. Ehrlich E. Grundlegung der Sociologie des Rechts / Ehrlich E // Vorrete.
6. Дорош Д.С. Розуміючи Ерліха сьогодні / Д. Дорош // Проблеми філософії права. – 2005. – Том 111. – № 1-2. – С. 157-159.
7. Ehrlich E. Grundlegung der Sociologie des Rechts / Ehrlich E // Munchen und Ltipzig, 1913.
8. Бігун В.С. Євген Ерліх: життя і правознавча практика (актуальний наукознавчий нарис) / В. С. Бігун // Проблеми філософії права. – 2005. – Том III. – № 1-2. – С. 105-126.
9. Антонов М.В. У истоков социологии права: Ойген Эрлих / М.В. Антонов // Российский ежегодник теории права. – 2008. – № 1. – С. 565-592.
10. Братасюк М.Г. Значення поглядів Є. Ерліха на особливості юридичного мислення в контексті правової культури постмодерну / М.Г. Братасюк // Проблеми філософії права. – 2005. – Том 111. – № 1-2. – С. 152-156.
11. Яценко К. Історія становлення соціології права в працях вітчизняних вчених / К. Яценко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2012. – С. 75-81.

УДК 342.736

ЯКІВ АБРАМОВ, МИКОЛА КАРИШЕВ, БОРИС ВЕСЕЛОВСЬКИЙ – ПЕРШІ ДОСЛІДНИКИ КЛОПОТАНЬ ЗЕМСЬКИХ ЗІБРАНЬ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ

Телькінен Т.Е.,
к.і.н., доцент, професор кафедри соціально-гуманітарних дисциплін ННІ права
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

Авторка даної статті поставила за мету визначити місце праць Якова Васильовича Абрамова, Миколи Олександровича. Карішева, Бориса Борисовича Веселовського у вивченні клопотань органів земського самоврядування Російської імперії. Ці автори першими в Російській імперії здійснили спроби узагальнення такого виду звернень земських зібрань.

Ключові слова: клопотання, земські зібрання, органи місцевого самоврядування, лобювання, публіцистика, гласні земських зібрань, інтереси.